

U članku se analizira na koji način Iosif Brodskij koristi riječi romanskog podrijetla u rimi. Zanimljiv je postupak Brodskog u kojem riječi romanskog podrijetla, a za koje je bitno da su povezane s talijanskom kulturom i talijanskim prostorom (dakle, ne radi se o posuđenicama iz talijanskog jezika u ruski, a koje se više i ne percipiraju kao talijanizmi), rimuju međusobno ili s riječima izvorno ruskog podrijetla i to uvijek s ciljem da se naglasi referenca na Italiju kao posebno važne metafore kulture i tradicije ne samo u poeziji samog I. Brodskog već i u ruskoj poeziji općenito.

KLJUČNE RIJEČI: Iosif Brodskij, rima, romanizmi, ruska poezija

LEKSIK ROMANSKOG PODRIJETLA U RIMI IOSIFA BRODSKOG S POSEBNIM OSVRTOM NA PJESME *ДЕКАБРЬ ВО ФЛОРЕНЦИИ (PROSINAC U FIRENCI) I ПЬЯЦЦА МАТТЕИ (TRG MATTEI)*

1. Italija i Rusija

Utjecaj talijanske kulture i književnosti na rusku kulturu i književnost poznata je činjenica. Veze ruske i talijanske kulture vrlo su stare i iznimno jake (napomenimo samo da je veliki broj najvažnijih ruskih srednjovjekovnih građevina izašao ispod ruku talijanskih arhitekata, a i dugogodišnja prijestolnica Sankt-Peterburg u svom predsovjetskom periodu gotovo je u potpunosti plod talijanske arhitekturne mašte i nadarenosti). Veze pak u književnosti još su jače, naime gotovo da i nema ruskoga pisca koji nije dio svoga života proveo u Italiji. Začudo, iznimka je Aleksandr Sergejevič Puškin – najveći ruski pjesnik, ali ne zato što Puškin nije htio putovati u Italiju, upravo suprotno, pisac je imao veliku želju posjetiti Italiju, ali mu zbog političkog buntovništva država nije htjela izdati putovnicu.

Ova povezanost ruske i talijanske književnosti urodila je nizom znanstvenih radova, a ovom prilikom izdvojili bismo zbornik članaka posvećen ovoj tematici *Italija v ruskoj literature* (Novosibirsk, 2007). U ovom zborniku nalazimo članke o utjecaju Italije i talijanske kulture i književnosti na

Tjutčeva, Turgeneva, Dostoevskog, Tolstoja, Nekrasova, Zabolockog - pa i već spomenutog Puškina koji, kao što smo rekli, u Italiji nije ni bio. Talijanske elemente u pjesmi Iosifa Aleksandroviča Brodskog *Prosinac u Firenzi* istražuje i Boško Knežić, mladi znanstvenik sa Sveučilišta u Zadru, u radu koji priprema za tisak, pa se nadamo da će i zadarska rusistika i talijanistika doprinijeti znanstvenim spoznajama o ovom predmetu.

2. Italija i Brodskij

Dakle, kada govorimo o utjecaju Italije i talijanske kulture i književnosti na Brodskog zapravo govorimo o nastavku utjecaja jedne kulture na još jednog od velikih ruskih pjesnika. Pojam „nastavljanja“, odnosno „tradicije“, i u tom je smislu važan jer je Brodskij slijednik upravo onog kraka ruske poezije koji cijeni „nastavljačku“ tradiciju, tj. on je poglavito „nasljednik“ Anne Ahmatove i akmeista, a slijedom toga i Puškina. Čak se i njegov način govora o vlastitoj poeziji koju najčešće naziva „стишки“ (*stiški*, tj. stihici, pjesmice, op. i pr. A.) može povezati s njemu važnom i dragom tradicijom Drevnog Rima u kojem su Rimljani nazivali svoju poeziju *versiculi* (Vajl', 1998).

Kada bismo htjeli govoriti o Italiji i talijanskom kod Brodskog, govorili bismo zapravo o temi kojoj bi trebalo posvetiti nekoliko doktorskih disertacija, pa je za potrebe skupa i ovoga članka trebalo ovu tematiku znatno ograničiti. Ovom prilikom ograničili smo se na jedan vrlo uzak segment leksika romanskog podrijetla u poeziji Brodskoga, odnosno odlučili smo istražiti na koji način Brodskij inkorporira elemente takvog leksika u svoju rimu (pri tome se najčešće radi o latinskom i talijanskom jeziku).

Dakle, ne radi se ovdje jednostavno o posuđenicama iz talijanskoga jezika u ruski koje su u ruskom jeziku relativno brojne i odnose se poglavito na umjetničku domenu (glazba, slikarstvo), a koji se npr. nalaze i u naslovima njegovih pjesama *Июльское интермецо* (*Lipanjski intermeco*, p.A.), *Рождественский романс* (*Božićna romanca*, p.A.), *Сонет* (*Sonet*, p.A.), *Торц* (*Torzo*, p.A.), *Лагуна* (*Laguna*, p.A.) ili *МСМХСIV*, već upravo na leksik romanskog podrijetla koji se (možda se može reći u svojstvu barbarizma, iako ne u potpunosti) „umeće“ u ruski tekst - kao što to možemo naći u naslovima pjesama bilo u doslovnom talijanskom obliku kao u naslovu *Ritratto di Donna* (IV, 161, 1993) ili što je češće u ćiriličkom obliku kao npr. *Ha vua*

Фунари¹ (IV, 198, 1995), *На виа Джулиа*² (IV, 107, 1991), *Пьяцца Маттеи*³ (III, 207, 1981) i sl.

Analizirajući njegovu poeziju, uočljivo je da se prostor današnje Italije pojavljuje kod Brodskog dok je on još i nije posjetio. Ponajprije se prostor Italije u njegovoj poeziji pojavljuje kao prostor Drevnog Rima (prije 1972. kada je morao napustiti Sovjetski Savez, zapravo se može govoriti gotovo isključivo o Rimskom imperiju kao prostoru pjesme). Kada se govori o metafori Rima kod Brodskog, može se reći da je to vrlo složena metafora u kojoj je jedan od najsnažnijih elemenata odnos pojedinca i države: imperija (sovjetskog, kasnije i američkog) i „podanika“, odnosno stanovnika imperija. U čak šest pjesma pronalazimo naslove na latinskom: *Ex Oriente* (I, 274, 1963), *Postscriptum* (II, 209, 1967), *Anno Domini* (II, 213, 1968), *Post Aetatem Nostram* (II, 397, 1970), *Aqua vita nova* (II, 396, 1970), *Aere perennius* (IV, 202, 1995), što, smatramo, dovoljno govori o kontinuitetu i važnosti ovog motiva u poeziji Brodskoga.

Dobro je poznato da je Brodskij nakon izгона iz Sovjetskog Saveza svake godine posjećivao Italiju. Redovito je posjećivao Veneciju, ali je dobro upoznao i ostale gradove, a u Rimu je i živio nekoliko mjeseci. Prve stihove o Veneciji napisao je 1973., a posljednje 1995. Venecija je postala i njegovo posljednje počivalište jer je Brodskij pokopan na venecijanskom groblju San Michele.

Kada govorimo o suvremenoj Italiji koja se pojavljuje u poeziji Brodskog, onda zapravo nikada ne možemo posve zanemariti i činjenicu da suvremena Italija dijeli svoj prostor s Rimskim imperijem. Zapravo možemo govoriti o Italiji i Drevnom Rimu kao metafori „nastavljanja“, „tradicije“. Suvremena Italija je fascinirala Brodskog upravo slojevitošću svoje povijesti koja je bila vidljiva na svakom koraku (više u Božić-Šejić, 2011). Upravo onako kako izgleda arhitektura i kultura Italije tako su građene i pjesme Brodskog: svaki korak u Italiji otkriva povijest, niz uzročno-posljedičnih kulturnih veza koje grade osobnu i nacionalnu kulturu bez koje za Brodskog ljudsko postojanje i nema smisla. Isto tako, čitajući njegove stihove, čitatelj u svakom na-

¹ Na via Funari.

² Na via Julia.

³ Piazza Mattei.

ilazi na „povijesne kulturne naslage“ koje primoravaju čitatelja da pjesmu ne doživljava samo emocionalno nego prvenstveno intelektualno.

3. Rima kod Brodskog

Mihail Leonovič Gasparov jedan je od najvećih ruskih i svjetskih teoretičara na području rime, a veliki dio svog rada posvetio je upravo proučavanju rime Brodskog. Ono što je glavni problem ruske rime 20. st., ističe Gasparov (1995: 190), odnos je točne i netočne rime⁴. U devetnaestom stoljeću u ruskoj je poeziji izgrađen vrlo točan sistem sazvučja koji se temeljio na točnim rimama, a svaki se otklon osjećao kao ne-rima. U dvadesetom stoljeću, počevši od modernista, ta je granica između rime i ne-rime postala znatno manje jasna (isto). Pojavio se cijeli niz prijelaznih oblika koji se osjećao kao rima, ali kao netočna rima, a karakteristike takvih pojedinih oblika ovisile su od pojedinog pjesnika. Veliki ruski stiholog Viktor Maksimovič Žirmunskij istražio je 1923. razvoj ruske rime do početka 20. st. dok je konkretne pokazatelje koliko se netočnih rima može pronaći u pojedinog pjesnika izložio Mihail Leonovič Gasparov koncem dvadesetog stoljeća - i to za 300 pjesnika, počevši od Kantemira pa sve do suvremenika Iosifa Brodskog (isto). Gasparov je želio detaljnije istražiti karakteristike rime Brodskog u odnosu na njegove suvremenike, no to iz raznih razloga nije bilo moguće. Istražio je stoga vrlo važan odnos Brodskog prema Majakovskom, Pasternaku i Cvetaevoj i sa iznenađenjem ustanovio da je rimarij Brodskog najsličniji rimariju Majakovskoga iako je sam Brodskij puno više pisao o Cvetaevoj, Pasternaku i naravno Ahmatovoj. Dakle, iako se za Brodskog obično kaže da je „novator rime“, očito je da se njegovo djelo nastavlja na tradiciju novatorstva. S obzirom da je upravo Majakovskij, kao vođa futurizma u Rusiji, izraziti novator u poeziji (pa tako i na području rime), upravo u toj činjenici možda možemo pronaći objašnjenje povezanosti ova dva rimarija (Majakovskog i Brodskog).

No, kao što ističe Mihail Borisovič Krepš, jedan od najznačajnijih istraživača poezije I. Brodskog, zanimljivost njegove rime nije samo u bogat-

⁴ Točna rima: samoglasnici i suglasnici poslije posljednjeg naglašenog samoglasnika jednaki su, približna: nenaglašeni samoglasnici iza naglašenih slogova ne podudaraju se: *rastvorom - forum*, netočna: suglasnici iza naglasaka ne podudaraju se: *požar - bežal*, disonansne rime: sa različitim naglašenim vokalom: *piramidi - gramadi*.

stvu vrsta rime, a kod Brodskog uistinu možemo naći sve primjere rime (od najtočnije do „najnetočnije“), već je posebno važan način kontekstualnog spajanja riječi u rimi (Kreps, 1984). Pri tome su kod Brodskog posebno zanimljive tzv. „složene/sastavne rime“ u kojima se rimuje s jedne strane riječ, a s druge strane fonetska riječ, odnosno nekoliko riječi spojenih u fonetsku riječ. Takva rima poznata je u ruskoj poeziji kao dio kalambura, tj. šaljive poezije, ističe Kreps (posebno su po njima poznati pjesnici Mjatlev i Minaev), a u dvadesetom stoljeću rabe je pjesnici futuristi (i tu se potvrđuje poveznica s Majakovskim). Brodskij, međutim, ovu rimu uzdiže na jednu od karakteristika svoga stila. Na taj način ona prestaje biti neobičnim, egzotičnim elementom, ističe Kreps, i postaje ravnopravan element rimarija (isto).

Takva se rima na talijanskom zove *rima composta* (*spezzata, rotta, franta*, tj. *raskomadana, slomljena, razmrvljena*) i iznimno je rijetka u talijanskoj poeziji. Nalazimo je npr. u nekoliko primjera kod Dantea, što je posebno zanimljiva poveznica s obzirom da se upravo motiv Dantea pojavljuje u obrađenoj pjesmi *Декабрь во Флоренции* (*Prosinac u Firenci*).

Evo dva primjera takve rime izdvojenih iz Danteovog bogatog pjesničkog opusa:

Cercando lui tra questa gente **sconcia**
 Con tutto ch'ella volga undici miglia,
 E men d'un mezzo di traverso **non ci ha.**

(Dante, *Pakao*, XXX., 85-87)

Donde che mova chi con meco parla
 ...
 ...
 Si che di quanti saccio nessun par l'a

(Dante, Sonet, *Non conoscendo amico vostro nomo*)

U pjesmi *Декабрь во Флоренции* (*Prosinac u Firenci*, 1976), koja je nastala za prvog boravka Brodskog u ovom gradu (i koja, kao što smo naveli, očito obrađuje temu Dantea), imamo čak tri primjera ovakve rime:

a)

Глаз, мигая, заглатывает, погружаясь в сырые сумерки, как таблетки от памяти, фонари; и твой подъезд в двух минутах от **Синьории...**

U filološkom prijevodu stihovi na hrvatskom glase ovako:

Oči, trepćući, grizu, potapajući se u vlažne Sumrake, kao tablete za sjećanje, **fenjeri**; i Tvoj ulaz na dvije minute od **Signorie**⁵

b)

В полдень кошки заглядывают под скамейки, проверяя, **черны ли** тени. На Старом Мосту -- теперь его починили -- где бюстует на фоне синих холмов **Челлини**,

U filološkom prijevodu stihovi na hrvatskom glase ovako:

U podne mačke zavirivaju pod klupe, provjeravajući, da **crne li** Sjene. Na Starom Mostu kojeg su sad restaurirali Gdje na pozadini plavih brežuljaka strši bista **Cellinija**,

c)

Солнечный луч, разбившийся о **дворец**, о купол собора, в котором лежит **Лоренцо**, проникает сквозь штору и согревает **вены** грязного мрамора, кадку с цветком **вербены**; и щегол разливается в центре проволочной **Равенны**.

U filološkom prijevodu stihovi na hrvatskom glase ovako:

Sunčevo svjetlo koje se razbija o **zgradu**, o kupolu crkve u kojoj leži **Lorenzo**,

⁵ Za potrebe ovoga rada ove i sve stihove u nastavku s ruskog preveli autori ovog teksta.

Prolazi kroz zastore i grije **vene**
 Prljavog mramora, s cvijetom **vrbene**;
 A ptica pjeva u centru žičane **Ravene**.

Dakle, kao što vidimo, *фонари*; u rimuje sa *Синьори*, a *черны ли* s *Челлини*.⁶ Posebno je zanimljiv drugi primjer složene/sastavne rime u kojem cijelu sintagmu koja se sastoji od prijedloga, imenice i prijedloga koji pripada drugoj sintagmi (*дворец, о*) rimuje s osobnim imenom *Лоренцо*.⁷

Kreps smatra da je sastavna rima Brodskog posebno zanimljiva zato što „nije zanimljiva“ (Kreps, 1984), tj. prema Krepsu ona je prirodna i ne ističe se, tj. uronjena je u tekući ritam i semantiku stiha (čime se razlikuje od sastavne rime Majakovskoga kod kojeg je složena rima uvijek šokantna i jako istaknuta). S ovim se mišljenjem u velikoj mjeri možemo složiti i to iz jednostavnog razloga što ih Brodskij uistinu jako često upotrebljava. No potrebno je istaknuti da se brojni primjeri složene rime kod Brodskog ističu i neobični su, a poglavito ovakvi primjeri koji u svoj sastav uključuju komponente stranog jezika - u ovom slučaju elemente leksika romanskog podrijetla. Ono što je posebno zanimljivo to je da se Brodskij koristi tim riječima na način kako to čini inače s riječima koje rabi u rimi, ne libeći se da ih upotrijebi čak i u složenim rimama.

No, naravno, ovaj postupak rimovanja „talijanske“ i „ruske“ riječi ne pronalazimo samo u složenim rimama. To možemo vidjeti u sljedećem primjeru iz pjesme *Пьяцца Маттеи* (*Piazza Mattei*).

Я пил из этого фонтана
 в ущелье **Рима**.
 Теперь, не замочив кафтана,
 канаю **мимо**.
 Моя подружка **Микелина**
 в порядке штрафа
 мне предпочла кормить **павлина**
 в имени графа.

⁶ U fonetskoj transkripciji: /fðnár'ti - Sinjórii/, /čern'íl'i - Čel'ín'i/

⁷ U fonetskoj transkripciji: /dvðr'écð - Lðr'éncð/

U filološkom prijevodu:

Pio sam iz te fontane
 U dolini **Rima**.
 Sada, ne zamočiv kaftana
 Vučem se **mimo**.
 Prijateljica moja **Mikelina**
 kao za kaznu
 umjesto mene hrani **pauna**
 Na imanju grofa.

U ovoj strofi imamo dva primjera točne rime. U prvoj ime grada *Rima* u ruskom obliku (ne *Roma* kao u talijanskom) rimuje s prijedlogom *mimo* (fonetski točna rima s obzirom da se u ruskom grafija ne podudara, ali se podudara izgovor), a u drugoj rimi talijansko žensko ime *Mikelina* rimuje se s ruskom riječju *pavlina* - paun (pravilna rima).

U istoj pjesmi imamo i zanimljiv primjer kako riječ koja je etimološki talijanizam u ruskom jeziku, ali je dio leksika ruskoga jezika *терракота* (*terracota*) Brodskij rimuje s osobnim imenom (pisanim prema ruskom pravopisu ćirilicom) *Буонаротти* (*Buonarotti*)⁸. U istoj strofi rusku riječ *синь* (*plavetnilo*) rimuje s prezimenom *Борромини* (*Borromini*)⁹.

Не в драчке, я считаю, счастье
 в чертоге царском,
 но в том, чтоб, обручив запястье
 с котлом швейцарским,
 остаток плоти **терракоте**
 подвергнуть, **сини**,
 исколотой **Буонаротти**
 и **Борромини**. (XII)

⁸ U fonetskoj transkripciji: /terakótə - Buonarótə/

⁹ U fonetskoj transkripciji: /s'in'ь - Boromin'ь/

U filološkom prijevodu:

Nije u svađi, mislim, sreća
u kraljevskoj palači,
nego u tom da vjenčavši zapešće
švicarskim satom,
Ostatak mesa terakoti
podvrgneš, i **plavetnosti**,
probušenoj **Buonarrotijem**
i **Borrominijem**.

Primjer iz sljedeće strofe iz *Декабрь во Флоренции* (*Dekabr' vo Florencii*) pokazuje kako Brodskij koristi ne vizualnu već upravo zvučnu rиму - jer talijansko ime *Brunelleschi* osim što je grafijski rusificirano i navodi se na ćirilici (*Брунеллески*) biva i fonetski rusificirano jer se događa redukcija vokala i u postnaglasnoj poziciji te se ono čita kao /ǣ/ čime se ostvaruje točna fonetska rima s riječju *блеске* (*ǰaj, bljesak*)¹⁰.

Каменное гнездо оглашаемо громким визгом
тормозов; мостовую пересекаешь с риском
быть за{п/к}леваным насмерть. В декабрьском низком
небе громада яйца, снесенного **Брунеллески**,
вызывает слезу в зрачке, наторевшем в **блеске**
куполов....

U filološkom prijevodu:

Kameno gnijezdo oglašeno glasnim piskom
kočnica, preko mosta prelaziš na rizik
biti za{k/p}ljucan smrt. U prosinačkom niskom
nebu громада jaja što ga snese **Brunelleschi**
uzrokuje suzu u zjenici, navikloj na **bljesak**
kupola...

¹⁰ U fonetskoj transkripciji: /Brun**lěskъ** - bl**ěskъ** /

Sličnu fonetsku rusifikaciju u rimi pronalazimo i u pjesmi *Пьяцца Маммеи (Pjacca Mattei)*:

А так он -- место грусти, **выи**, (vrat zast.)
склоненной в **баре**,
и двери, запертой на **виа дельи Фунари**.

U filološkom prijevodu:

A tako on - umjesto tuge, šije,
sagnute u baru
i vrata zatvorenih na **via dei Funari**.

gdje se riječ *баре* rимује *в виа дельи Фунари* upravo zahvaljuјуći redukciji vokala /e/ i /i/ drugog stupnja u postpoziciji u [b].¹¹

Zaključak

Brodskij je često bivajući u Italiji i pišući stihove u Italiji kao jedan od načina gradnje atmosfere i autentičnosti prostora koristio i riječi romanskog podrijetla (u prvom redu latinske, gdje se najčešće radi o internacionalizma ili riječi koje posuđuje iz talijanskog jezika). Pri tome ih on najčešće koristi transkribirane na ćirilicu, ali ponekad ih rabi i u izvornom latiničkom obliku. Iako takvih primjera nema mnogo, ipak pronalazimo i primjere talijanskog jezika kao elementa rime u njegovim pjesmama (najčešće toponime ili antroponime) - pri čemu ih koristi slobodno, na jednaki način kao što to čini s ruskim riječima: uključuje ih u sastav složene/sastavne rime ili ih fonetski modificira na ruski način, rusificira.

Na taj način Brodskij uvodi u ruski rimarij nove i originalne rime, ali ne samo to: uvodeći često u rime značajna osobna imena kao što su *Buonarroti*, *Borromini* ili *Brunelleschi*, Brodskij uspijeva ugraditi u svoje stihove za Italiju i svoju poeziju karakterističnu slojevitost kulturnih spomenika pa se čitanje njegovih pjesama o Italiji čini šetnjom talijanskim gradovima o koji-

¹¹ U fonetskoj transkripciji: /bar'b/ i /via del'i Funar'b/.

ma piše. Tako on još jednom uspijeva putem rime „posvojiti“ prostor, inkorporirati prostor u kojem se nalazi u svoje misli, asocijativne nizove - učiniti rиму istinskom poveznicom i filozofskim ključem, a ne samo distinktivnim obilježjem u odnosu na prozu.

IL LESSICO DI ORIGINE ROMANZA NELLA RIMA DI IOSIF BRODSKI CON PARTICOLARE RIFERIMENTO ALLE POESIE *ДЕКАБРЬ ВО ФЛОРЕНЦИИ* (DICEMBRE A FIRENZE) E *ПЬЯЦЦА МАТТЕИ* (PIAZZA MATTEI)

Nell'articolo si analizza il modo in cui Iosif Brodski ricorre nella sua rima alle parole di origine romanza. Gli autori cercano di chiarire il problema sugli esempi di due poesie del l'illustre autore russo: *Декабрь во Флоренции* (Dicembre a Firenze) e *Пьяцца Маттеи* (Piazza Mattei). Particolarmente interessante è il suo procedimento con cui le parole di origine romanza si rimano tra di loro o con le parole di origine russa, collegate in modo evidente con la cultura e il territorio italiani (non si tratta dunque di prestiti dalla lingua italiana in russo, che non vengono più percepiti come italianismi), con l'obiettivo continuo di rilevare il riferimento all'Italia - una metafora chiaramente saliente alla cultura e alla tradizione non solo nella poesia dello stesso I. Brodski bensì nella poesia russa in generale.

PAROLE CHIAVE: Iosif Brodski, rima, voci romanze, poesia russa

LITERATURA

- RAFAELA BOŽIĆ - ŠEJIĆ. Mediteran u intervjuima Iosifa Brodskoga, Zadarski filološki dani III, Zadar, 2011.
- IOSIF BRODSKIJ, Sobranie sočinienija, Sankt-Peterburg, MMI, Tom 1-4.
- M. L. GASPAROV. Rifma Brodskogo, Russian Literature, Amsterdam, Elsevier, XXXVII (1995) 189-202.
- L. LOSEV. Kak rabotaet stihotvorenije Brodskogo, <http://lib.rus.ec/b/312387/read>, 9. 9. 2012.
- P. VAJL ' Rifma I. Brodskogo, u: Vokrug Iosifa Brodskogo, 1998. <http://www.sem40.ru/famous/brodsky1.shtml>, 10. 9. 2012.
- JU. I. KOSTROMINA. Lingvističeskoe issledovanie po'etičeskoj rifmy v rannem tvorčestve I. Brodskogo, Ekaterinburg, 2005, <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/196111.html>
- M. KREPS. O po'ezii I. Brodskogo, Ardis Publishers, Ann Arbor, 1984. http://thelib.ru/books/kreps_mihail/o_poezii_iosifa_brodskogo-read.html, 10.06.2012.
- V. ANTROPOV. *Rifma i lirika*, <http://limb.dat.ru/mar00/essay1.html>